

Forskningsetisk veileder for forskning på menneskelige levninger

FORSKNINGSETISK VEILEDER FOR FORSKNING PÅ MENNESKELIGE LEVNINGER

ISBN: 978-82-7682-068-3

3. utgave, november 2018

Forsidefoto: John Petter Reinertsen/ Samfoto/ NTB Scanpix

Design/layout/produksjon: Oktan Oslo AS

Copyright © De nasjonale forskningsetiske komiteene

www.etikkom.no

VEILEDERENS VIRKEOMRÅDE

Det overgripende rammeverket for denne veilederen er NESH sine *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap og humaniora, juss og teologi*.¹

«Menneskelige levninger» er i den herværende veilederen forstått som intakte skjeletter, deler av skjeletter, levninger etter kremasjoner, samt annet menneskelig biologisk materiale som oppbevares ved museer og samlinger, eller som fremkommer ved arkeologiske og andre undersøkelser. En tommelfingerregel ved avgrensning av veilederens intenderte virkeområde, er at den i praksis stort sett vil angå menneskelige levninger som er eldre enn ca. 60 år.

«Forskning» er i denne veilederen å forstå bredt, slik at forskning også inkluderer forskningsrelatert undervisning, formidling og utstilling. I 2018 (3. utgave) ble navnet på dette produktet endret fra retningslinjer til veileder. Samtidig lanserte utvalget også *Veileder ved funn av menneskelige levninger*.

¹ NESH (Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora) sine *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi* fås i trykt utgave ved henvendelse til De nasjonale forskningsetiske komiteene.

Både NESH-retningslinjene og veilederen for forskning på menneskelige levninger er også tilgjengelige på <http://www.etikkom.no>.

FORSKNINGSETISK VEILEDER FOR FORSKNING PÅ MENNESKELIGE LEVNINGER

1. Respekt for avdøde

Uansett levningenes alder og hvor fragmentariske de er, krever forskning på menneskelige levninger respekt for det mennesket levningene var en del av. I praksis betyr dette for eksempel at materialet skal behandles med diskresjon og verdighet. Når det gjelder behandling av levningene er det også på sin plass, der det er mulig, å sette seg inn i hva man må anta ville vært vedkommendes egne ønsker, særlig i tilfeller der levningene er relativt nye.

2. Likt hensyn uansett opprinnelse

Det er viktig å behandle levninger fra alle land og områder med samme respekt. Ulike folk og kulturer har ulike tradisjoner også når det gjelder holdninger til menneskelige levninger. Det er viktig å respektere den eller de aktuelle kulturelle kontekster. Enkelte kulturer har strengere eller andre krav enn de som i dag preger det norske majoritets-samfunnet. Det er da naturlig å ta hensyn til slike forskjeller.

3. Respekt for etterkommere

Når man kjenner identiteten til avdøde, er det viktig å forholde seg til dennes etterkommere. Jo nærmere levningene er nålevende etterkommere i slektskap eller tid, jo viktigere kan det være at etterkommerne blir kontaktet for informasjon og dialog før forskningen eventuelt igangsettes. Ansvar for hensynet til etterkommere svekkes gjerne med levningenes alder, men det er ingen enkel automatikk i dette.

4. Respekt for andre grupper

Et menneske representerer på forskjellige måter en rekke grupper utover egen familie. Slike former for representativitet opphører ikke ved en persons død, og kan også være en sentral del av identiteten til levningene etter et menneske. Det er forskerens ansvar å sette seg inn i og ta tilbørlig hensyn til hvilke grupper levningene representerer. Slike grupper kan for eksempel være av etnisk, religiøs, eller nasjonal art.

Gjennom historien er enkelte grupper blitt undertrykket, nedverdiget eller på annen måte dårlig behandlet av storsamfunn eller statsmakt. Disse gruppene kan ha grunner til å være spesielt følsomme for forskning som på en eller annen måte står i fare for å videreføre eller gjenta slik historie. Ofte er det en del av denne historien at også forskningen har spilt en diskriminerende rolle. Forskning på levninger etter medlemmer av slike grupper krever historisk innsikt, sterk aktsomhet og vilje til kommunikasjon og dialog.

I enkelte tilfeller kan hensynet til disse gruppene tilsi at et prosjekt ikke bør gjennomføres. På den annen side betyr en negativ historie ikke uten videre at man ikke bør forske på levninger i slike situasjoner. Det er viktig og verdifullt med kunnskap også om historisk utsatte grupper. I en del tilfeller kan løsningen bestå i å modifisere det opprinnelige prosjektet før gjennomføring.

5. Respekt for materialets sjeldenhet

Respekten for selve forskningsmaterialet henger også sammen med dets sjeldenhet eller unikhhet. For eksempel innebærer høy alder ofte også sjeldenhet. Forskning som innebærer destruksjon av sjeldent eller unikt forskningsmateriale, bør derfor bare finne sted dersom den er godt begrunnet, ved en helhetlig og grundig vurdering. Vi må anta at nye forskergenerasjoner vil ha nye spørsmål de ønsker svar på og andre metoder enn dem vi har i dag. Respekt for materialet i denne forstand inkluderer dermed også en respekt for forskning som går utover ens eget prosjekt.

Før igangsetting av forskningsutgravninger, bør man av samme grunn vurdere om materiale som allerede er tilgjengelig i samlinger, kan tjene samme forskningsformål som de levninger som tenkes utgravd.

6. Vurdering av forskningsprosjektets realiserbarhet og konsekvenser

En etisk vurdering av et forskningsprosjekt inkluderer en avveining av prosjektets kvalitet og hvor sannsynlig det er at prosjektet slik det er beskrevet, vil føre til den kunnskapsgevinst det legges opp til. En vurdering av prosjektets kvalitet og forventede kunnskapsgevinst blir spesielt viktig hvis et prosjekt innebærer destruksjon av sjeldent materiale eller har andre mulige uønskede konsekvenser.

Følgende sider ved et forskningsprosjekt er blant dem som innvirker på hvorvidt man kan anta at den kunnskapsgevinst det legges opp til, faktisk nås: (1) Metoden som er valgt, er ikke den mest hensiktsmessige. (2) Utgraving/uthenting, prøvetaking eller analyse er tenkt utført av personer uten tilstrekkelig relevant kompetanse. (3) Forskningsprosjektet er for vagt, for ambisiøst i forhold til tilgjengelig midler, eller for usikkert finansiert, til å kunne forventes å gi de resultatene det legges opp til. (4) Sentrale forsknings spørsmål som i betydelig grad avhenger av det aktuelle materialet for å besvares, blir ikke adressert. (5) Prosjektet er ikke tilstrekkelig koordinert i forhold til andre pågående eller planlagte prosjekter.

Forskning gjennomføres gjerne med flere formål, og har i tillegg til dette en rekke konsekvenser som forskerne ikke har etterstrebet eller engang forutsett. Som regel er noen av konsekvensene ønskelige, mens andre kan anses som problematiske eller uønskede. Forskeren har et ansvar for å avveie de forskjellige mulige eller sannsynlige konsekvenser av hvert prosjekt.

7. Respekt for andre forskere

Empirisk forskning innebærer normalt et krav om mulighet for gjentagelse av eksperiment og etterprøving av prosessen. Dette innebærer at man tar hensyn til andre forskeres behov for etterprøving og mulighet til å forske på andre spørsmål og problemstillinger på det samme materialet. Dette er et argument mot destruksjon av unikt materiale. Det er også et argument for ikke å monopolisere forskningsmateriale, men slippe andre forskere til på det materialet man selv utfører forskning på. Monopolisering av forskningsobjekter er i strid både med forskningens allmenningsideal og med forskning som offentlig, felles investering.

8. Hensynet til funnkontekst og proveniens

Det er viktig at forskeren kjenner til omstendighetene rundt materialet og funnstedet. I enkelte tilfeller vil forskning på materiale av usikkert opphav innebære deltakelse i ulovlig eller uetisk aktivitet fordi materialet har utgjort del av en ulovlig økonomi, eller fordi det er ervervet på en måte som for eksempel innebærer overgrep mot individer eller grupper. Ukjent eller uklar proveniens vil svekke kvaliteten til prosjektet og vil i enkelte tilfeller gjøre resultatet verdiløst. Forskeren kan ikke fraskrive seg ansvar for denne siden ved sitt prosjekt.

9. Betydningen av å forholde seg til gjeldende lover og regler og å innhente tillatelser

Denne veilederen utgjør en hjelp til etisk refleksjon for forskere, og er på ingen måte tenkt å erstatte, tolke eller utfylle gjeldende lovgivning og reguleringer.

I både norsk og utenlandsk lovgivning og forvaltning finnes det formelle krav til utgraving/innhenting, håndtering, prøvetaking og analyser av materialet. Dette systemet bidrar til å sikre at forskning på og forvaltning av materialet foregår innen forsvarlige rammer. Det er derfor av stor betydning at forskere setter seg inn i gjeldende lover og regelverk, og etterlever disse.²

Dokumentasjon på at tillatelse til å gjennomføre prosjektet er innhentet, skal kunne fremvises når slik tillatelse er påkrevet.

² Berit J. Sellevold, *Om retningslinjer for håndtering og forvaltning av skjelett- og gravfunn fra nyere tid: Rapport til Riksantikvaren*, NIKU-rapport 32 (2009) inneholder en oversikt over gjeldende lovverk (kap. 2, s 11–12). Rapporten er tilgjengelig på http://brage.bibsys.no/riksant/handle/URN:NBN:no-bibsys_brage_28034. For bruk og forvaltning av materialet ved Universitetet i Oslo (De schreinerske samlinger) er egne retningslinjer utviklet.

De nasjonale forskningsetiske komiteene

Kongens gate 14, 0153 Oslo

Tlf.: 23 31 83 00

www.etikkom.no

ISBN 978-82-7682-068-3

Forskningsetisk veileder for forskning på menneskelige levninger ble utarbeidet av Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning på menneskelige levninger, som del av det mandatet utvalget hadde fått av NESH – en av De nasjonale forskningsetiske komiteene. Et utkast var høsten 2012 gjennom en bred nasjonal høringsrunde, der de relevante aktørene ble bedt om å komme med innspill.

Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning på menneskelige levninger skal tilby forskningsetiske vurderinger av og refleksjon rundt forskning som involverer erverv, behandling, analyse eller utstilling av menneskelige levninger.

De nasjonale forskningsetiske komiteene er hjemlet i Lov om organisering av forskningsetisk arbeid. Organisasjonen er et frittstående, faglig uavhengig organ for forskningsetiske spørsmål og er tilknyttet Kunnskapsdepartementet.